

כתיבה בתוך ספרי לימוד וחומרי הוראה ולמידה הנחיות – האגף לחינוך מיוחד – שנה"ל תשע"ג

מבוא

האגף לחינוך מיוחד מוביל ומקדם ערכים ועקרונות יסוד, העומדים בבסיסו של התכנון הפדגוגי בחינוך המיוחד: השתתפות והשתלבות מיטבית בחברה ובקהילה, שוויון הזדמנויות, פיתוח אישיות אוטונומית, מימוש עצמי וקידום איכות החיים של התלמיד.

בהתאם לכך, כל תכנון לימודים לתלמידים עם צרכים מיוחדים, בכלל זה – שימוש בספרי לימוד ובחומרי הוראה ולמידה, מקורו בתכנון הלימודים של החינוך הרגיל, תוך ביצוע התאמות, שינויים וחלופות.

לגופו של נושא, הכתיבה בתוך ספרי לימוד וחומרי הוראה למידה, הערכים של שמירה על כבוד הספר, חסכון בנייר ובמשאבים וקידום תהליכי הכתיבה בהיבט הפדגוגי – תקפים גם לתלמידי החינוך המיוחד.

המסמך הרצ"ב יתאר תנאים, נסיבות והמלצות למתן היתר לכתיבה בספרי לימוד ובחומרי הוראה למידה בהתייחס לדברים שנכתבו לעיל:

עקרונות בבסיס המסמך

- א. ספרי לימוד וחומרי הוראה ולמידה בחינוך המיוחד – רוב החומרים הנמצאים בשימוש במערכת החינוך המיוחד נכתבו במקורם לחינוך הרגיל, והשימוש בהם מתקיים תוך ביצוע התאמות, שינויים וחלופות. קיימים חומרים שנכתבו לחינוך המיוחד אך מספרם קטן יחסית לשאר. קיים קושי רב ביצירת חומרי הוראה המתאימים לקשת רחבה של תלמידים, אשר על כן, חומרים רבים הם פרי התאמה ייחודית לתלמיד בודד או לקבוצת תלמידים, המתבצעת על ידי הצוות החינוכי, על בסיס חומרים קיימים. חומרים אלה מונפקים באמצעות צילום חוברות מותאמות לתלמיד.
- ב. תחומי דעת – עיקר ההמלצות במסמך נוגע לעקרונות החוצים את כל תחומי הדעת, במקרים מסוימים יתייחס המסמך ל-3 קבוצות עיקריות של חומרים: אשכול מתמטיקה ומדעים, מקצועות עתירי מלל והקניית שפה. עם זאת, השיקול הקובע בהמלצה הוא אופי המשימה ולא תחום הדעת, בהתייחס למאפייני התפקוד של התלמידים.
- ג. קבוצות אוכלוסייה – התכנון הפדגוגי מתייחס ל-3 קבוצות אוכלוסייה, על פי המסגרות בהן לומדים תלמידי החינוך המיוחד:
 1. תלמידים המקבלים תמיכה במסגרת תוכנית השילוב.
 2. תלמידים הלומדים בכיתות חינוך מיוחד בבתי ספר רגילים.
 3. תלמידים הלומדים בבתי ספר לחינוך מיוחד.יש לציין כי, בקרב תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (פיגור) ועם לקויות מורכבות השימוש "בחומרי מדף" קטן יחסית.

בכל אחד מסוגי המסגרות לומדים תלמידים הנמצאים על כל רצף התפקודים הקוגניטיביים. ולכן, על אף החלוקה לאוכלוסיות, ההחלטה באם לאפשר או למנוע כתיבה בתוך ספרי לימוד וחומרי הוראה ולמידה, תשען בראש ובראשונה על מאפייני התפקוד של התלמיד ללא קשר להגדרת הלכות שלו או לסוג המסגרת בה הוא לומד.

ד. הלקויות ומאפייני תפקוד – כל אחת מקבוצות האוכלוסייה עשויה לכלול תלמידים עם לקויות והפרעות שונות כגון: לקות למידה, הפרעת התנהגות, הפרעות רגשיות, הפרעות נפשיות, אוטיזם, הפרעות בתקשורת, קשיי קשב וריכוז, דיסלקציה, דיסגרפיה, לקות שמיעה, לקות ראייה ועוד.

ה. אגפי גיל – המסמך אינו מתייחס לשונות בגילאים בהקשר להיתר או להגבלה של כתיבה בספרי לימוד. היתרים הניתנים לגילאים מסוימים בחינוך הרגיל, יחולו גם על החינוך המיוחד.

ו. היקף הכתיבה בספר – המסמך אינו מתייחס להיקף הכתיבה המותרת אלא לתנאים בהם יש להתיר כתיבה הספר מבחינת אופי המשימה הלימודית ומאפייני התפקוד.

כתיבה בספר הלימוד – היבט פדגוגי - המלצות

האגף לחינוך מיוחד אינו ממליץ לאשר באופן גורף כתיבה בספר הלימוד לתלמידי החינוך המיוחד מהטעמים הבאים:

- ישנה חשיבות רבה במתן הזדמנויות להתנסות בכתיבה במחברת בכל רמות התפקוד. קושי בכתיבה אינו מחייב בהכרח הימנעות מכתיבה.
- מתן הזדמנויות להתנסות בכתיבה במחברת מסייע לרכישה ולביסוס השפה הכתובה (קריאה, כתיבה, הבעה).
- התנסויות בכתיבה במחברת, כולל העתקה, תורמות לשיפור: אחיזת העיפרון, קצב הכתיבה, טונוס השרירים, איכות הקו, עיצוב האותיות, ארגון במרחב הדף.
- קשיים בתחומים אלה מחייבים מצד אחד מתן הזדמנויות לכתיבה באמצעים אחרים (כגון מחשב), ומצד שני מתן הזדמנויות לשיפור הכתיבה באמצעות כתיבה במחברת.

עם זאת, האגף לחינוך מיוחד ממליץ:

- להבחין בין ספר לימוד לבין חומר למידה. לשאוף להימנעות מכתיבה בספר הלימוד ולאפשר כתיבה בחוברות עבודה בהתאם לשיקולים, שיפורטו בהמשך.
- להנפיק באופן רשמי חוברות עבודה המבוססות על ספר הלימוד, בהנפקה פשוטה וזולה יחסית (חוברות דקות בשחור-לבן), כך שניתן יהיה לשמור על הספר לשימוש רב-שנתי. מומלץ להעלות את החוברות לאינטרנט ולאפשר הדפסה ושימוש.
- לשאוף לבחירת ספר לימוד שאינו כולל משימות לכתיבה בספר, אלא משימות לכתיבה במחברת שניתן להתאים ולשנות על פי תפקוד התלמידים. (אם קיימת בספר משימה הדורשת כתיבה בתוכו – לא נכון לומר לתלמיד שאסור לכתוב, עדיף לבחור בספרים בהם אין משימות כתיבה בתוך הספר).

- להקל על מעמסת הכתיבה לטובת מטרות אחרות (הבנת החומר, הבעה חופשית, מניעת תסכול והגברת ההנעה לכתיבה וההנאה ממנה), כל זאת לצד עידוד התנסויות בכתיבה במחברת.
 - לאזן בין המצב, שבו הכתיבה מעכבת או חלילה בולמת תהליכי למידה של החומר, לבין המצב בו התנסות בכתיבה מקדמת את תפקודי השפה הכתובה לסוגיהם.
 - לאפשר כתיבה בהתאם לדידקטיקה והפדגוגיה הקיימים בספר הלימוד עפ"י תכנית הלימודים, תוך הקפדה על תנאים מיטביים לכתיבה בתוך הספר מבחינת מאפייני התפקוד של התלמידים.
 - לאפשר לצוות החינוכי את שיקול הדעת בבחירת המשימה בה תתאפשר כתיבה בתוך הספר ובהתאמת המשימה לתלמידים.
- יעל בכר, רפרנטית פדגוגיה וצוות ההדרכה הארצי עומד לרשות המוסדות בכל שאלה,

בברכת הצלחה,

רעיה לוי-גודמן
מנהלת האגף לחינוך מיוחד

שיקולי דעת באישור כתיבה בספר הלימוד

התנאים, הנסיבות וסוגי משימות בהם מומלץ לאפשר כתיבה בתוך הספר	סוג הלקות / מאפיין תפקודי	תחום הדעת
<ul style="list-style-type: none"> - שגיאות העתקה הן קריטיות ביותר לביצוע תקין של המשימה. מומלץ לדרוש העתקה או כתיבה במחברת במשימות בהן ההעתקה אינה מורכבת לדוגמה: ניסוח חוקיות או בעיות חשבוניות - ניתן לתת מספר ברירות ועל התלמיד יהיה להעתיק את הניסוח המתאים לחוקיות שלפניו או לתשובה המתאימה. - מומלץ לאפשר כתיבה בתוך הספר במשימות כגון: <ol style="list-style-type: none"> 1. רישום על שרטוטים מורכבים בגיאומטריה, השלמת טבלאות, דיאגרמות או השלמות בצירי מספרים ושרטוט גרפים במערכות צירים – העתקה של משימות אלה למחברת על מנת להשלימן כהלכה או לרשום בתוכן מקשה על התלמיד ואף עשויה להטעותו. 2. השלמת משפטים בכתב, לדוגמה: השלמת טענות בהוכחות בגיאומטריה. מתוך המלצת הוועדה מטעם הפיקוח על המתמטיקה ואגף ספרי לימוד, לאוכלוסיות מתקשות - קבוצות מיצוי והקבצות ג', כיתות ז'-ט' – מתאים גם לאוכלוסיית החינוך המיוחד. 	<p>ראה התייחסות לקבוצות אוכלוסייה לקויות ומאפייני תפקוד בעמוד הראשון</p>	<p>אשכול מתמטיקה ומדעים</p>
<ul style="list-style-type: none"> - לממד הזמן יש משמעות רבה להספק הלמידה וההוראה. לעיתים העתקה של תכנים יכולה להאט בצורה משמעותית את קצב הלמידה הלקוי גם כך בקרב אוכלוסיית תלמידי החינוך המיוחד. - מומלץ לאפשר כתיבה בתוך הספר במשימות של העתקה מורכבת, כגון: שאלות רב ברירה, התאמות בין טורים, תשבצים, תרשימים, מפות וכיוב', הגוזלות זמן רב מדי על חשבון התקדמות הלמידה במקצוע וערכן הפדגוגי אינו משמעותי. - מומלץ לבחון מהי המטרה הראשונית בכל משימה ומהי המטרה המשנית – האם קידום הבעה בכתב או קידום הידע וההבנה בתחום הדעת, ובהתאם לכך להחליט האם לדרוש העתקה של המשימה וביצועה במחברת או כתיבה בתוך הספר. 		<p>מקצועות עתירי מלל</p>
<ul style="list-style-type: none"> - תהליך רכישת הקריאה והכתיבה בחינוך המיוחד נמשך מעבר לכיתות א'-ב', גם בקרב אוכלוסיות חינוך מיוחד עם אינטליגנציה תקינה. בהתאם לכך מומלץ לאפשר כתיבה בחוברות הקנייה מעבר לכיתות א'-ב'. 		<p>שפה: הקניית קריאה וכתיבה</p>

משרד החינוך
המנהל הפדגוגי
האגף לחינוך מיוחד

התנאים, הנסיבות וסוגי משימות בהם מומלץ לאפשר כתיבה בתוך הספר	סוג הלקות / מאפיין תפקודי	תחום הדעת
<ul style="list-style-type: none"> - כאשר קשיים מסוג: אחיזת העיפרון, קצב הכתיבה, טונוס השרירים, איכות הקו, עיצוב האותיות, ארגון במרחב הדף מעכבים תהליכי הבעה בכתב (התלמיד יכול מבחינה קוגניטיבית לבנות מסר רעיוני, אך מתקשה להפיק אותו בכתב) - במקרים כאלו, כתיבה בתוך הספר מפחיתה את כמות המלל הנדרש ומאפשרת התמקדות בהבעה עצמה. - כאשר התלמיד מתקשה מבחינה קוגניטיבית-שפתית לבנות מסר רעיוני כלשהו, ונדרש לו מאמץ רב על מנת לבנות משפט או פסקה – אופי משימת הכתיבה בספר עשוי להפחית את כמות המלל הנדרש ולאפשר התמקדות בבניית המשפט. - כאשר התלמיד מתקשה הן מבחינה קוגניטיבית-שפתית והן מבחינת התארגנות, עיצוב וכו' – חוברת הלימוד מזמנת תמיכות/פיגומים כגון: כתיבה בתוך תבנית סיפורית (התחלה, אמצע, סוף), תבנית מקדמת ארגון (מזמנת מקום נתון לכותרת ולחלקי הטקסט על פי הסוגה), השלמת משפטים באמצעות מילה כתובה אחת או יותר – כל אלה מפחיתים מעומס הכתיבה הנדרש ומעלים את הסיכוי להפקת מסר כתוב תקין. 	<p>ראה התייחסות לקבוצות אוכלוסייה לקויות ומאפייני תפקוד בעמוד הראשון</p>	<p>קידום כתיבה תקנית, הבעה בכתב בכלל המקצועות</p>
<ul style="list-style-type: none"> - כאשר התלמיד מאובחן כדיסגרפי (על רקע נוירולוגי או מוטורי) – תבניות נתונות בספר בהן הדרישה למלל כתוב מופחתת, מגדילים את הסיכוי לכך שהתלמיד אכן יכתוב. 	<p>דיסגרפיה</p>	<p>כלל המקצועות</p>
<ul style="list-style-type: none"> - תלמידים הזקוקים להתאמות בתנאי היבחות הקשורות לכתיבה כגון: שכתוב כתב יד לא קריא או הקראה לבוחן ניטרלי יתקשו במשימות של העתקה או כתיבה במחברת. לתלמידים אלה ניתן להמליץ על כתיבה בתוך הספר או חוברת הלימוד, משימות הדורשות מלל מופחת. 	<p>קשיי כתיבה</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - כאשר לתלמיד קשיים מוטוריים-פיזיים אובייקטיביים כגון: שיתוק מוחין – תבניות נתונות בספר בהן הדרישה למלל כתוב מופחתת, מגדילים את הסיכוי לכך שהתלמיד אכן יכתוב. 	<p>שיתור מוחין / מוגבלות פיזית</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - סימון במרקר של כותרות, מילות מפתח וכיוב', עשוי לסייע לתלמידים בהבנת הטקסט ובניווט בתוך הדף והספר כולו בשל הקונטרסט בין החלקים המסומנים לשאר הטקסט. 	<p>לקויי ראייה</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - התנסויות כושלות בכתיבה במחברת, במטלות כתיבה ארוכות או מסובכות, מחבלות בביטחון העצמי ובהנעה להתנסות עתידית. כתיבה בתוך ספר עשויה לספק פיגומים לביצוע מוצלח יותר של מטלת הכתיבה. - תלמידי החינוך המיוחד אינם מתבקשים לרכוש ספרים רבים. במידה וקיים ספר מותאם לחינוך המיוחד, הכולל משימות של כתיבה בספר, ניתן לשקול היתר לכתיבה בתוכו. מומלץ כאמור, ליצור חוברת עבודה מותאמת לספר ולכתוב בתוכה. 	<p>כלל האוכלוסיות</p>	